

suhteellinen uutuus ja suhteellisen läpinäkyvä periytyminen muunlaisista ilmauksista on aivan muuta kuin oletus, että konjunktiota ei olisi kantakielessä ollut. Oliko niitä, sitä tutkimus ei sentään kerro. ■

MARIA VILKUNA
Kotimaisten kielten tutkimuskeskus,
Sörnäisten rantatie 25,
00500 Helsinki
Sähköposti: *maria.vilkuna@domlang.fi*

INSTITUTIONAALISET TEKSTIT JA GENRET TEKSTINTUTKIMUKSEN KOHTEENA

Tony Bex *Variety in written English. Texts in society: societies in text.* Routledge, London 1996. 221 s. ISBN 0-415-10839-X.

Vijay K. Bhatia *Analysing genre. Language use in professional settings.* Longman, London 1993. 246 s. ISBN 0-582-08524-1.

Britt-Louise Gunnarsson, Per Linell & Bengt Nordberg (toim.) *The construction of professional discourse.* Longman, London 1997. 328 s. ISBN 0-582-25943-8.

Srikant Sarangi & Stefaan Slembrouck *Language, bureaucracy and social control.* Longman, London 1996. 242 s. ISBN 0-582-08623-X.

Tekstejä tutkitaan entistä enemmän eri aloilla ja aiempaa useammin painotetaan tekstien tilanteisuutta. Kun analysoidaan hallinnon, oikeuden, median, politiikan tai uskonnon tekstejä, yhteisenä nimitäjänä on, että tutkimusaihetta rajataan instituutioiden perusteella. Instituutiolähtöisyys johtaa yleisempiin pohdintoihin työn ja kielen suhteesta. Tehdäänkö työtä nyky-yhteiskunnassa pikemminkin kielessä kuin kielellä?

Kielianalyysin rajaus instituutioittain lienee seurausta kielentutkimuksen yhteiskunnallisesta käänteestä: kieltä ja kielenkäyttöä tarkastellaan vuorovaikutuksena ja sosiaalisena tekona. Teksti ei ole teksti vain omia aikojaan, vaan sillä ajatellaan olevan tehtäviä, vaikutuksia, motivaatioita, yhteyksiä muihin teksteihin. Ennen tällaisia seikkoja oli tapana kutsua tekstinulkoisiksi, ekstratekstuaalisiksi. Sittemmin niistä tuli kontekstuaalisia, tekstin kanssa esiintyviä. Nykyisin ne joissakin kuvauksissa ovat korostetun tekstuaalisia, tekstissä ilme-

neviä, ja ne löydetään nimenomaan tekstiä analyoimalla. Kontekstia ei enää eroteta tekstistä, sillä siihen katsotaan päästävän vain tutkimalla tekstiä.

Lingvistisestä tekstintutkimuksesta on siis, paradoksaalista kyllä, tullut entistä tekstikeskeisempää samalla kun tekstien sosiaalinen ulottuvuus on tutkimuksessa korostunut. Tiedoilla kirjoittajasta ei tarvitse operoida, ei myöskään aihepiiriin liittyvällä yleisellä tiedolla. Niitä ei oteta annettuina, vaan tutkimuksen kannalta sinänsä ongelmallista »kielenulkoista todellisuutta» lähestytään kieltä analyoimalla. Samalla tekstiä kuitenkin katsotaan yhä laajempia tulkintoja mahdollistavana kokonaisuutena, ei vain rakenteena, esimerkiksi kohesiivisenä esityksenä, vaan merkitysten kudoksena, jossa kietoutuvat toisiinsa kielen, diskursiivisten käytänteiden ja sosiokulttuuristen käytänteiden merkitysjuonteet (diskursinanalyysin ulottuvuuksista ks. esim. Fairclough 1992).

Monesti tekstintutkimus on käytännös-

sä oikeastaan tekstilajitutkimusta. Tällöin yksittäisten tekstien analyysin asemesta pyritään luomaan yleiskuvaa tekstien joukosta, yksittäisistä teksteistä lajinsa edustajina. Pyrkimys saada järjestystä lisääntyvään tekstimassaan ja monipuolistuviin tekstintuottamistapoihin on ymmärrettävä, mutta usein näissä tekstilajitutkimuksissa häiritsee se, että niissä on tavallaan jo ennen ensimmäistäkään analyysyä tulos valmiina: Minulla on tässä tietty aineisto, joka edustaa tiettyä tekstilajia. Nyt pitäisi vain kuvata, millainen tämä tekstilaji on.

Todellisuudessa tekstintuottamiskäytänteiden pirstoutuminen on johtamassa myös siihen, että niin sanotut perinteiset tekstilajit lähestyvät toisiaan, ja tekstilajien erottelu kielianalyysin perusteella käy mahdottomaksi. Esimerkiksi systeemifunktionaaliset lingvistit väntävät kättä siitä, tarvitaanko kielioppimallissa *genren* käsitettä vai selvittääkö tekstilajiongelmistakin perinteisesti *rekisteriä* analysoimalla (tästä debatista ks. esim. Matthiesen 1993).

Tarkastelemme seuraavassa neljää 1990-luvulla kirjoitettua kirjaa, jotka toisaalta kuvaavat tekstien ja tekstilajien tutkimuksen tilaa ja toisaalta demonstroivat, mitä sosiaalinen tai yhteiskunnallinen käänne kielentutkimuksessa käytännössä voi tarkoittaa. Kaikissa kirjoissa yksi keskeinen ongelma on kielen ja muun ihmistoiminnan analyysien yhdistäminen, ja kirjoittajat viljelevät ahkerasti ilmauksia »prosessi», »konteksti», »toiminta», »tilanne», »vuorovaikutus» ja »sosiaalinen konstruktio». Kysymme, mitä näiden takaa löytyy, vai onko keisari vain pukeutunut uusiin vaatteisiin.

Gunnarssonin, Linellin ja Nordbergin toimittama kirja on artikkelikokoelma, jossa kielen ja työn suhde kytkee väljästi yhteen erilaisia näkökulmia. Muut kirjat ovat tarkemmin rajattuja monografioita.

GENRET JA AMMATTILAISUUS

Kirjassaan »Analysing genre in professional settings» Vijay Bhatia kehittää aluksi yleistä genreteoriaa. Toinen osa esittelee genretutkimuksen tuloksia muutamalta erityisalalta. Kolmannessa osassa kirjoittaja tarkastelee muutamia aloja ja tavoitteita, joissa genreteorialla on sovellusmahdollisuuksia.

Bhatian erityisala on alkujaan ollut lakikielen tutkimus. Tästä hän on laventanut aihepiiriään eri alojen institutionaalisten tekstien tutkimukseen, muun muassa tieteen, hallinnon ja asiakaspalvelujen kieleen.

Bhatian esittelemän genretutkimuksen tavoite ei ole vain kuvata lingvistisesti tekstejä vaan pyrkiä myös selittämään, miksi tietty asiantuntijayhteisö kirjoittaa niin kuin se kirjoittaa. Tähän tarvitaan monitieteisyyttä, sillä selittävä tutkimus joutuu tulkitsemaan kielellistä muotoa myös tekstin ulkopuolisista lähtökohdista käsin ja suhteuttamaan kuvauksen sekä yksilön kognitiivisiin toimintoihin että yhteisön toimintakulttuuriin ja vuorovaikutustapoihin.

Bhatia esittää genreanalyysin eri näkökulmien muodostamana kokonaisuutena. Rekisterianalyysi selvittää tekstin pintaominaisuuksia, sanontaa ja kielen muotoja. Funktionaalinen analyysi selvittää, millä tavoin sanasto ja kieliopilliset muodot ovat yhteydessä tekstin retorisiin tavoitteisiin. Diskurssianalyysi selvittää vuorovaikutusta ja tekstiin kirjoitettavaa lukijaa.

Genren määrittelyssä Bhatia seuraa Swalesiä (1990): genre on tunnistettava kommunikaatiotapahtuma, jonka tulkintaan yhteisön jäsenet ovat kasvaneet. Genreillä on tavoitteet, ja ne ovat konventionaalisuudet tietynmuotoisiksi. Genreanalyysin Bhatia katsoo olevan näiden genren ominaispiirteiden selittämistä, sen selittämistä, millaisia kommunikaatiotapahtumia yhteisöissä on ja miksi tekstit ovat sellaisia kuin

ne ovat. Tämä on siis enemmän kuin rekisterianalyysin tuottama tekstin pintaominaisuuksien kuvaus. Se on myös enemmän kuin diskurssianalyysin tuottama vuorovaihtuksen kuvaus ja funktionaalisen analyysin tuottama retoristen ominaisuuksien kuvaus.

Kirjassa esitellään seikkaperäinen analyysimenetelmä, jossa tekstin pintaominaisuuksia tarkastellaan ottaen huomioon tekstin konteksti, institutionaalinen tilanne ja kielenkäytön tavoitteet. Siten teoria kytkee tekstin ja kontekstin tiiviisti toisiinsa eikä käytä kontekstia annettuna ja valmiina selitysmallina. Konteksti ja institutionaalisuus eivät jää irtomantroiksi, vaan niille tulee käyttökelpoinen sisältö lingvistikuvauksessa.

Käytännön analyysejä Bhatia esittää liike-elämän markkinointikirjeistä, tiedemaailman tutkimusgenreistä ja erilaisista oikeuskielen tekstilajeista. Kunkin analyysin päätteeksi kirjoittaja kokoaa yhteen havainnot tutkitusta genrestä. Lopputulos on odotuksenmukainen. Tutkimusmenetelmä antaa vastaukseksi sen, mitä kysyttiin: kun lähdetään kuvaamaan markkinointikirjettä, saadaan kuvaus markkinointikirjeiden genrestä. Kuvaus ja ongelmanasettelu eivät kuitenkaan kyseenalaista arkikokemukseen perustuvaa otantaa eivätkä tuota kontrastivaa genretietoa, esimerkiksi vertailuja ja kuvailuja eri genrejen tai alagenrejen välillä. Aineiston valinnassa lähdetään tilanteista teksteistä, ei teksteistä, joiden muotoa selitetään. Kirjoittaja sitoutuu ehkä hieman liian tiiviisti näkemyskseen, jonka mukaan on olemassa valmiina joukko tekstilajeja, joita yhteisö tuottaa ennalta tietämiinsä tarkoituksiin. Tämä näkemys kangistaa tutkimusta, vaikka kirjassa yksittäisiä tekstejä kuvattaessa ja selitettäessä tulkitaan tekstiä myös taustaansa vasten.

Jakso, jossa Bhatia esittelee genreanalyysin sovellusaloja, on tuoreinta ja kiinnostavinta antia tekstintutkimukselle.

Tärkeimmiksi aloiksi hän mainitsee kielen ja kirjoittamisen opetuksen ja hallinnon kirjoituskäytäntöjen muutoksen. Jakson johdannossa (s. 144–145) on yksi lingvististen sovellusten antoisimpia kiteytyksiä: pohdiskelu tekstin helppoudesta. Linjansa mukaisesti Bhatia kytkee helppouden — jota on useaa lajia — sekä kielen piirteisiin että kontekstuaalisiin tekijöihin. Selkokielisovellukset ja muut ymmärrettävyyden parantamiseen tähtäävät pohdinnat eivät ole mallintaneet ilmiötä yhtä ansiokkaasti, koska ne ovat operoineet liian suppeasti rekisterianalyysin — tekstin pintailmiöiden — parissa.

Bhatia esittelee, miten kieliopillisia ilmiöitä voidaan käsitellä genrenäkökulmasta. Esimerkiksi nominaalistukset ja nominaalilausekkeet saavat lisävalaisua, kun niiden kuvaukset suhteutetaan tekstilajiin ja sen kommunikaatitavoitteisiin. Pitkämääritteiset lausekkeet tai nominaalistukset eivät sinänsä ole kartettavia kielen kangistajia tai tavoiteltavia täsmällisen kielen hyveitä, vaan niiden esiintyminen on selitettävissä ja ymmärrettävissä eri tekstilajien sosiaalisista ja diskursiivisista funktioista. Näin konkretisoituu se, että kieli ja konteksti kuuluvat yhteen ja ettei toista ole ilman toista.

Kirjan loppujaksot pohtivat tekstilajien ja kielen opetuksen suhdetta. Bhatia osoittaa ansiokkaasti, miksi esimerkiksi sanomalehden käyttö opetusmateriaalina vieraan kielen opetuksessa ei ole ongelmatonta, ellei tekstejä lähestytä tekstilajien näkökulmasta. Lehtiteksti ei ole esimerkki kielestä yleensä vaan tietyistä kommunikaatiokäytännöistä. Kutakin lehden tekstiä on tarkasteltava erityisenä genrenä tai lehtitekstin alagenrenä, eikä yhden lajin käytäntöjä voi suoraan siirtää toiseen tekstilajiin.

Tekstilinguistikasta ja myöhemmästä tekstintutkimuksesta suuri osa on tehty eri-koiskielten alalla. Suosituimpana erityisala-

na on akateemisten kielenkäyttötapojen kuvaus. Bhatia esittää kirjassaan poimintoina tekstintutkimuksen vaiheita, siltä osin kuin kyse on tekstilajien tutkimuksesta. Niinpä kirja on katsausmainen kooste ja johdatus sosiologisesti suuntautuneen tekstintutkimuksen kehitykseen.

KIRJOITUKSEN GENREISTÄ

Tony Bex pyrkii kirjassaan »Variety in written English. Texts in society: societies in text» hahmottelemaan teoriaa, jossa pohditaan tekstin ja kontekstin suhteen monimutkaisuutta ja jossa yhdistetään puhujat, kielet ja tilanteet. Hän haluaa liittää saumattomasti toisiinsa kielen yhteiskunnallisena ja yksilöllisenä ilmiönä. Kirjasta tekee mielenkiintoisen juuri kirjoitetun kielen ominaispiirteiden huomioonottaminen ja genremallin rakentaminen kirjoituksen ja käytänteiden variaation näkökulmasta.

Tekstin ja kontekstin suhteesta Bexillä on sanottavana lähinnä se, minkä monet muutkin ovat todenneet: merkitys ei ole valmiina kielessä, vaan ihmiset luovat sen keskenään sosiaalisessa kontekstissa. Bex korostaa, että tekstit eivät sinänsä ole funktionaalisia, vaan ihmiset käyttävät niitä funktionaalisesti, toteuttamaan tehtäviä. Niinpä mikä tahansa kielellisten symbolien joukko, joka voidaan ottaa käyttöön merkityksen rakentamisessa, on potentiaalisesti teksti, jota voidaan havainnoida. Bex esittää oman kuvausmallinsa, jonka perustana on yritys erottaa toisistaan tekstien fyysinen olemus ja funktiot, joita tekstit voivat täyttää. Konteksteilla voi olla merkittäviä vaikutuksia tekstien todennäköisiin tulkintoihin, mutta Bex esittää myös, että kontekstit eivät ole välittömiä tekstin piirteitä. Hän yrittää erottaa kirjoittajan lukijasta esittämällä, että tekstin tarkoitettu merkitys voi olla eri kuin merkitys, joka kehittyy lukemisaktissa. Bexin ehdottamassa kuvaus-

mallissa erotetaan kolme tapaa puhua kielestä: kielenkäyttäjät, kieli käytössä ja kieli havainnoitavana.

Bex huomauttaa siitä systeemis-funktionaalisen kieliopin kannattajien näkemyksestä, että annetut rekisterit sekä realisoivat tilannekontekstia että ovat sen perustavia rakenneosia. Tämä tarkoittaa sitä, että kun annetaan tietty tilanne, voidaan laajasti ottaen ennustaa, millaista kieltä siinä käytetään, ja päinvastoin. Kun annetaan tietty teksti, voidaan päätellä todennäköinen konteksti, jossa se on esiintynyt. Tämä pätee kin Bexin mielestä paljolti puhuttuun kanssakäymiseen, mutta hänestä ei ole niinkään selvää, ovatko kirjoitetut tekstit yhtä selvästi juurtuneet tilannekonteksteihin.

Bex tarkastelee joitakin resurssseja, joita kirjoittajalla on kohesiivisten ja koherenttien merkitysten rakentamiseen. Yksi teoria, joka on yrittänyt kuvata koherenssin keinoja, on juuri hallidaylainen rekisteriteoria. Se voi Bexin mukaan selittää kuitenkin vain sitä, miten tietty teksti saa merkityksen annetussa kontekstissa. Rekisterimalli ei voi osoittaa, miten tekstit liittyvät toisiinsa tai miten ne täyttävät samanlaisia sosiaalisia päämääriä. Tähän tarvitaan Bexin mielestä »yleisempi analyttinen kategoria».

Bex palaa tässä tarkoituksessa Gricen esittämään yhteistyön periaatteeseen ja siihen pohjautuvaan Sperberin ja Wilsonin (1986) lukijalähtöiseen relevanssiteoriaan. Lukemisaktissa lukija olettaa, että kielellisten signaalien on tarkoitettu olevan relevantteja: ne esittävät joukon oletuksia, jotka kirjoittaja haluaa tehdä näkyväksi yleisölle. Lukija käsittelee signaaleja vihjeinä kirjoittajan oletuksista.

Bex hyväksyy Sperberin ja Wilsonin näkemyksen, jonka mukaan tulkinnat ovat välttämättä yksilöllisiä, mutta hän myös väittää, että merkitykset konstruoituvat sosiaalisesti. Tämä kaksinaisuus johtaa Bexin intertekstuaalisuuden pohdintaan. Hän ku-

vaa intertekstuaalisuutta januskasvoiseksi: se on osittain kirjoittajan konstruktio, osittain lukijan. Kirjoittajilla on, syvällä mielessään, aikaisempia tekstejä, joita he jäljittelevät. He päätyvät imitoimaan sellaisia tekstejä juuri siksi, että ovat havainneet niiden yhteisen intention. Genret ovatkin »interaktiivisia muodostelmia, joita kirjoittajat ja lukijat yhdessä rakentavat».

Bex esittelee ja osittain kritisoi genreteoreetikkojen — kuten Hasanin, Martinin, Bhatian, Swalesin, Ventolan ja Lemken — ajatuksia ja päätyy esittämään, että genret ovat todellisia olemassa ja että ne auttavat lukijaa suhtautumaan tekstiin tietyillä tavoilla. Lukemisaktissa lukijat arvioivat, millaisen tekstin kanssa ovat tekemisissä. Näin he tekevät pääasiassa siksi, että he tuntevat aiemmat tekstit, jotka manifestoiivat samanlaisia kielen valintoja. Voitaisiin siis tässä mielessä väittää, että kirjoittajien kielelliset valinnat yleisesti viestittävät, miten heidän tekstejään pitäisi lukea.

Tällainen ajatuskuvio olisi kuitenkin Bexin mukaan hieman harhaanjohtava kahdessa mielessä. Ensinnäkään tekstejä ei aina lueta siinä yhteydessä tai tilanteessa, johon ne ensisijaisesti on tarkoitettu. Esimerkiksi tutkija voi ottaa johonkin muuhun käyttöön tarkoitettut tekstit tutkittavakseen. Hän siirtää ne omaan tekstiinsä ja samalla kumoaa niiden alkuperäiset ja tarkoitettut funktiot ja kontekstit. Toiseksi geneeriset tulkinnat realisoidaan vain käytössä, lukijoiden ja kirjoittajien kesken.

Bex ymmärtää *genren* käsitteen laajuuden ja ottaa siksi käyttöön *alagenren* käsitteen. Hänen mielestään on järkevää puhua esimerkiksi kirjeen genrestä, vaikka on valtava määrä erilaisia tarkoituksia, joiden takia ihmiset voivat kirjoittaa kirjeen. Juuri alagenrejä osoittamalla voitaisiin ottaa huomioon tämäntyyppinen vaihtelu. Läpi Bexin kirjan korostuukin kirjoitetun kielen vaihtelun ymmärtämisen tärkeys.

Bex palaa lopuksi kirjallisuuden tekstilajeihin. Hän väittää, että kirjallisuutta voidaan luonnehtia genreksi, sillä se toteuttaa tunnistettavissa olevia funktioita yhteiskunnassa. Nämä funktiot ovat pohjimmiltaan »hulluja» siinä mielessä, että ne eivät suoraan viittaa ilmiömaailmaan. Yksi seuraus tästä on, että kirjallisuuden tekstien tulkinalla ei yleensä ole pragmaattisia seurauksia.

AMMATTIDISKURSSIEN KONSTRUKTIOSTA

Erilaisia genrejä lähestytään myös kolmen ruotsalaisen kielen- ja kommunikaationtutkijan toimittamassa artikkelikokoelmassa »The construction of professional discourse». Siinä ponnistetaan sosiaalisesta konstruktivismista kohti ammattidiskurssien kuvausta. Gunnarsson, Linell ja Nordberg lähtevät liikkeelle ammattien eriytymisestä ja erikoistumisesta ja tehokkaan kommunikoinnin vaatimuksista sekä uudesta kommunikaatioteknologiasta nykyisessä työelämässä. He huomauttavat, että ammattigenreistä ja niiden historiallisesta kehityksestä sekä nykyisistä sosiaalisista käytännöistä eri ammattialoilla ovat kiinnostuneita niin lingvistit, sosiologit, psykologit, kommunikaatitieteilijät kuin antropologitkin.

Artikkeleissa hahmotellaan muun muassa sitä, miten ammattikielien ovat kehittyneet historiallisesti osana sosiaalisia toimintoja ja miten diskurssit ammateissa muodostavat sosiaalista todellisuutta ja uudelleen tuottavat ja ylläpitävät sosiaalisia toimintoja ja suhteita. Kirjan toimittajat kuvailevat — omaa häntäänsä nostaen — näkökulmaansa lingvistikissa mielessä uudeksi ja erilaiseksi, »jos sitä verrataan esimerkiksi sanaston, syntaksin ja tyylin tutkimuksiin». Konstruktivisen lähestymistapansa he väittävät poikkeavan myös »perinteisestä diskurssianalyysin kentästä» siinä, että kirjassa

pyritään pääsemään kontekstuaalisesta tyhjiöstä kielen analysointiin sosiokulttuurisissa ja tilanteisissa konteksteissa. Avoimeksi jää, mitä he tarkoittavat »perinteisellä diskurssianalyysillä».

Toimittajat korostavat, että genret uusiutuvat jatkuvasti poliittisten ideologioiden, valtarakenteiden, tietoisuuden tasojen ja sosiaalisten mallien mukana. Jotta voitaisiin ymmärtää ammattidiskurssia sellaisena kuin se on, sitä tulee tarkastella historian raameissa. Pitää siis kysyä, ketä varten, mihin tarpeisiin ja miksi ammattidiskurssit ovat muotoutuneet sellaisiksi kuin ovat.

Kirjassa tuodaan yhteen erilaisia tutkimustraditioita (keskustelunanalyysi, kriittinen diskurssianalyysi, narratologia, tieteen sosiologia, pragmatiikka, tekstilingvistiikka jne.), mikä kertoo tervetulleesta pyrkimyksestä lähestyä kieltä ongelmakeskeisesti eri näkökulmista. Näkökulmien runsautta lisää se, että artikkeleissa käsitellään historiaa ja nykyhetkeä, jatkuvuutta ja vaihtelua, puhuttuja ja kirjoitettuja genrejä sekä erilaisia ammattialoja ja diskursseja (oikeus, terveys, hyvinvointi, opetus, tiede). Kukaan kirjoittajista ei määrittele itseään tekstintutkijaksi, vaikka aineistoina on kaikilla konkreettisia tekstejä. Painotus on sillä tavalla yhteiskunnallinen (diskurssianalyttinen, sosiolingvistinen), että yksityiskohtaista kielianalyysiä ja tekstien rakenteiden tarkastelua tärkeämmäksi nousevat tekstien tehtävät konkreettisissa konteksteissa. Yhdellä tavalla kyse on tekstintutkimuksessa tavallisesta analyysin ja esittämisen dilemmasta: taustalla varmasti on yksityiskohtainen analyysi, mutta lukija saa luettavakseen enimmäkseen sen perusteella tehtyjä päätelmiä. Tarkastelemme seuraavassa seitsemää kokoelman kolmestatoista artikkelista.

Kirjassa aloitetaan turvallisesti menneestä. BRENDA DANET pohtii performatiivisuuden historiaa siitä näkökulmasta, mi-

ten nykyihminen ottaa annettuna erilaisten asiakirjojen tehtävät, kysymättä, miten ja miksi kukin käytäntö on kehittynyt sellaiseksi kuin on. Danet on kiinnostunut lähinnä performatiivisuuden siirtymisestä puheesta kirjoitukseen ja siitä, miten kirjoituksesta tulee tässä muutosprosessissa institutionaalistunutta.

Tieteellistä diskurssia käsittelevät artikkeleissaan ELLEN VALLE ja BRITT-LOUISE GUNNARSSON. Vallen aineistona on englantilaisia biologian, lääketieteen ja luonnonhistorian artikkeleita 160 vuoden ajalta ja Gunnarssonin ruotsalaisia taloustieteen artikkeleita 250 vuoden ajalta. Valle poimii otanta-ajanjaksoilta tietyn määrän tekstejä, joita hän luokittelee kolmen erilaisen indeksin avulla. Kiinnostaviksi tuloksiksi Valle saa analyyseissään pääpiirteittäin seuraavaa: Hyväksyttävien topiikkien määrä kapenee asteittain ja systemaattisuus lisääntyy. Trendinä on pyrkimys kasvokkaisviestinnästä sellaiseen kirjoittamiseen, jossa lukijaksi oletetaan tieteellinen organisaatio tai vielä abstraktimmin tiedeyhteisö. Lisäksi eksplisiittinen motivointi yleistyy.

Gunnarsson osoittaa, että nykyisen tieteellisen yhteisön luominen on edennyt askeleittain ja että tekstien tieteellisyys on lisääntynyt ja muuttanut luonnettaan. Hän päätyy esittämään, että ruotsalainen taloustiede voidaan jakaa kolmeen vaiheeseen. »Vakiintumista edeltävässä vaiheessa» tutkijat toimivat kuten saarnaajat tai opettajat, levittäen taloussanomaansa. »Vakiintumisvaiheessa» alettiin toimia myös tiedeyhteisössä. »Erikoistumisvaiheessa» tutkijat toimivat pääasiassa tiedeyhteisössä.

RUTH WODAK ei tyydy pelkästään kuvaamaan ammattidiskurssia, vaan hän myös arvioi ja arvottaa sen toimivuutta. Hän kuvaa aluksi omaa teoreettista rakennelmaansa, »diskurssisosiolingvistiikkaa»: tarkoituksena on »paljastaa sekä eksplisiittiset että implisiittiset säännöt ja valtaraken-

teet sosiaalisesti tärkeillä aloilla». *Valta* ymmärretään tässä teoriassa rakenteellisena ilmiönä, tuotteena ja prosessina, jossa organisaation jäsenet ovat sitoutuneet organisaation toimintaan. Wodak korostaa jokapäiväisen elämän ja kontekstien ymmärtämisen ja tutkimisen tärkeyttä. Itse hän tarttuu lääkärin ja potilaan suhteeseen ja pohdii sen kautta muun muassa tehokkuuden, ennustettavuuden, ajan ja kollektiivisen tietoisuuden myyttejä. Hän näyttää analyysissään toteen muun muassa sen, miten jokin ulkopuolinen tilanne, esimerkiksi kiire, vaikuttaa lääkäreiden kielelliseen ja muuhun käyttäytymiseen silloin, kun he ovat tekemisissä toistensa tai potilaidensa kanssa.

Kokoelmassa lähestytään ammattikieltä myös kertomuksina. ELLIOT MISHLERIN aineistona ovat muun muassa keskustelut, joissa lääkäri keskustelee potilaan kanssa diagnoosiin pyrkien. Mishler käyttää analyysissään »sosiolingvististä mallia» korostaen kontekstin merkitystä kertomuksen tuottamisessa. Hänen mukaansa tämänkaltaisissa analyyseissä, »tekstipohjaisissa malleissa», jää usein huomaamatta, että kertomus saa muotonsa ja merkityksensä dynaamisen prosessin tuloksena. Tuossa prosessissa olennaista on puhumisen ja kuuntelemisen dialektiikka. LARS-CHRISTER HYDÉN puolestaan tarkastelee kirjoitettuja raportteja, joita sosiaalityöntekijät ja psykiatrit tuottavat lasten hyväksikäytöstä. Hän väittää, että näitä institutionaalisia kertomuksia voidaan lukea kuin antiikin tragedioita. Hän osoittaa, miten kertomusten tärkein tehtävä on oikeuttaa auktoriteetin tekemiset.

Kuten Hydén, myös CHRISTOPHER HALL, SRIKANT SARANGI ja STEFAAN SLEMBROUCK osoittavat omassa kirjoituksessaan, että sosiaalityön diskurssi on täynnä moraalisia implikaatioita. He käsittelevät tilannetta, jossa sosiaalityöntekijä haastattelee lapsen riistosta tai hylkäämisestä epäiltyä äitiä.

Kertomuksia käytetään vakiinnuttamaan ammattimaista legitimaatiota ja kontrollia ja samalla rekonstruoimaan yhtä ammattidiskurssin muotoa.

Kokoelman anti on monipuolinen, ja kirja onnistuu hyvin konkreettistamaan erilaisia metodeja, joilla ammattidiskurseja voidaan kielitieteessä analysoida. Empirismin painottaminen ei voi olla näkymättä teoreettisten perusteiden pohdinnassa. Samalla kun vallan ja kielen suhteesta annetaan kuvaavia esimerkkejä, ei näytä edes pyrittävän vallan tai *ideologian* käsitteiden yleistämiseen. Jonkinlaisista painotuksista kertonee sekin, että nimihakemiston perusteella kirjassa viitataan Hallidayhin kolme kertaa — yhtä usein kuin Wittgensteiniin — ja esimerkiksi Searleen ja Faircloughiin molempiin toistakymmentä kertaa. Vološinovia kukaan ei tunnusta lähteekseen, mutta Bahtin mainitaan parissa jutussa.

KIELESTÄ, BYROKRATIASTA JA SOSIAALISESTA KONTROLLISTA

Sarangin ja Slembrouckin kirja »Language, bureaucracy and social control» pohtii *byrokratia*-käsitteen ympärille muotoutunutta paradoksia. Kaupallisuus, myyvyys ja tulostavuu ohjaavat virastoja ja laitoksia markkinahenkisten tekstien laatimiseen. Näin toiminnot ja tekstit debyrokratisoivat. Byrokratia sinänsä nähdään haitalliseksi ja siitä pyritään eroon, mitä osoittavat useat — spontaanitkin — pyrkimykset muuttaa hallinnon kielen käytäntöjä. Samaa aikaan samoihin toimintoihin tulee toisesta ovesta uudenlaista byrokraattisuutta: asioista laaditaan sääntöjä ja ohjeita, ohjeista tehdään sovellusohjeita, ohjeiden seurannasta kyselyjä ja raportteja. Tunnusomaista on, että asiat tulevat kirjoitetun kielen piiriin ja muutoksia toteutetaan ohjaamalla myös kirjoituskäytäntöjä. Tämä tekee byrokratiasta ja sen harjoittamasta

kontrollista kielentutkimuksen kannalta relevantin ongelman. Kirjoittajien keskeisin teesi onkin, että toiminnat, suhteet ja hierarkiat — byrokratia ja sosiaalinen kontrolli — konstruoidaan kielessä. Siksi kielenkäyttö on keskeisin tutkimuskohde.

Kirjan alussa kieli, byrokratia ja sosiaalinen kontrolli sekä näiden kombinaatiot kytetään erilaisiin tutkimusperinteisiin. Kirjoittajat laventavat kriittisen lingvistikan teoriaa yhteiskuntateoreetikkojen, muun muassa Foucault'n ja Weberin, ajatuksilla. Kirja pyrkii ongelmanasettelunsa mukaisesti kuitenkin analysoimaan konkreettista kielenkäyttöä, keskusteluja, kirjeenvaihtoa, ohjeita yms.

Byrokratia ei viittaa pelkästään hallintorakennuksiin pitkin käytävien, standardimuotoisiin asiakirjoihin ja näennäismekaaniseen päätöksentekoon, vaan kyse on tapahtumasta, osapuolten yhteistoiminnasta, jolla on ominaisuutensa sekä asiakkaan että byrokraatin näkökulmasta. Kielen kannalta byrokratia on muun muassa tekstien ja ilmausten uudelleen kontekstuaalistamista. Kun asiakas tuo elämäänsä kuuluvan kysymyksen virastoon käsiteltäväksi, tuo kysymys tulee tulkituksi uudesta näkökulmasta. Asiakas luokitellaan ja nimitetään, esimerkiksi »työttömäksi työnhakijaksi»; sama asiakas luokitellaan ja nimitetään uudella tavalla, esimerkiksi »yksinhuoltajaksi», kun hän lähestyy byrokratiaa muissa asioissa. Tämä tulkinta ja nimeäminen ovat osa byrokralle tyypillistä kielenkäyttöä, jota kirjassa nimitetään ilmauksella *bureaupretation*: asioita tulkitaan uudelleen tietyn toimintatavan eli tässä tapauksessa byokratian näkökulmasta relevanttiin muotoon. Kyse on samasta ilmiöstä, josta tekstintutkimuksessa on tavattu käyttää termiä *rekontekstuaalistaminen*, tekstin tulkinta uudessa kontekstissa.

Sarangi ja Slembrouck analysoivat erilaisten koneistojen tekstejä, osapuolten eli

asiakkaiden ja viranhaltijoiden rooleja ja tulkintoja. He analysoivat myös byrokraattisia yksittäistapauksia, joiden kielenkäytössä määritellään yhteisymmärrystä siitä, mitkä ovat kunkin asema ja mahdollisuudet toiminnassa. Kielenkäytön analyysissä tutkijat päätyvät siihen, että byrokratia ei muodostu yksittäisistä kielen ilmauksista ja että ei ole olemassa erillistä yhtenäistä kielenmuotoa, jonka nimi olisi *byokratian kieli*.

Tulos ei yllätä, vaikka toisista yhteyksistä on tuttua, että on joukko ilmauksia, jotka tyypillisesti esiintyvät virallisväyisissä papereissa. Myöskään se kirjan keskeinen linjaus, jonka mukaan kielenkäyttöä on tarkasteltava yhteydessä tilanteeseen ja toimintaan, ei yllätä. Näin tässäkin lingvistisessä analyysissä korostuu genrejen, sosiaalisten toiminnan muotojen ja tekstien yhteys. Tuttua on myös Sarangin ja Slembrouckin tapa tarkastella sosiaalisia tilanteita ja rooleja ja samalla koko byrokralle teksteillä tuotettuna. Kyse ei siis ole historiassa lukkoon lyödyistä rakenteista, vaan prosesseista, joita muokataan jokaisessa kielenkäyttötilanteessa.

Kirjassa esiintyy useassa yhteydessä viittauksia niin sanottuun selkeytettyyn ja helpotettuun kielenkäyttöön, käyttäjäystävällisiin asiakirjoihin ja tiedon saatavuuteen. Aihepiiri on tuttu kaikille virkatekstien kanssa työskenteleville. Sarangin ja Slembrouckin näkemys syventää käsitystä kielen selkeytyksestä. He eivät ratkaise vaikeiden tekstien ongelmaa esittämällä uudelleenkirjoitusohjeita tai erittelemällä vaikeutta aiheuttavia kieliopin ja sanaston ominaisuuksia.

Havainnollinen esimerkki on autoverotiedote. Vanha, byrokraattinen malli kertoo lakiteksteistä tutuin sanankääntein, mitä rangaistusseuraamuksia on odotettavissa sillä, joka jättää veronsa maksamatta. Debykroatisoitu versio on suuri juliste, jossa

on huomion kiinnittämiseksi kuva ja sen yhteydessä katsojaa puhutteleva kysymys. Kyse ei ole samasta tekstilajista eikä samasta sisällöstä, ja asiakkaan ja viraston roolit ovat eri versioissa erilaiset. Ilmiö on tuttu omista byrokratian kielen muutospyrkimyksistämme. Keskustelu kielestä laventuu keskusteluksi toiminnasta ja tavoitteista.

Kirjan anti ei kokonaisuutena jää näin yleiselle tasolle, puheeksi kielen ja toiminnan yhteyksistä. Hyvä niin, sillä ennen vuotta 1996 on julkaistu jo riittämiin kieli-sosiologialla värityneitä tekstintutkimuksia, joiden keskeinen teesi on korostaa sosiaalisen toiminnan ja kielenkäytön yhteyttä sekä tilanteiden ja roolien prosessiluonteista konstruointia. Sarangi ja Slembrouck analysoivat konkreettista kielenkäyttöä, mutta ulottavat tulkintansa tekstin ulkopuolelle. Tekstejä tai keskusteluja analysoidessaan he ottavat puheeksi, miksi tämä keskustelu on käyty kasvokkain eikä puhelimessa, miksi tämä teksti on paperilla, miksi asia on lomakkeella vapaamuotoisen kirjoituksen sijaan ja niin edelleen. Kysymykset ovat arkisia, mutta vastaukset eivät.

Sarangi ja Slembrouck korostavat analyseissään sekä tulkitsijan että tekstinlaajan roolia. Byrokraattisuus syntyy myös siitä, miten toimintoja tulkitaan, ei vain siitä, mitä tekstissä on tai mitä kirjoittaja on tarkoittanut. Tämä näkökulma on käyttökelpoinen ja tervetullut lavennus tekstintutkimukseen, joka kyllä muistaa puhua tulkinnoista, mutta keskittyy analyseissään kieleen ja ainoastaan spekuloi tulkinnoilla. Vuorovaikutuksen tarkastelussa kiinnostavia pohdintoja syntyy siitä, miten roolit määräytyvät tilanteissa, joissa jompikumpi osapuoli suhtautuu asiaan ylimalkaisesti ja kyynisesti, valehtelee, kieltäytyy yhteistyöstä, teeskentelee ymmärtämättömyyttä. Jotta asia etenisi, osapuolet joutuvat keskustelussaan neuvottelemaan tavoitteistaan ja

toiminnan muodoista sen lisäksi, että he vaihtavat tietoa hallintopäätöksen kannalta tärkeitä asioista.

Tutkimusaineisto ei ole järin suuri, eikä se ole yhtenäisenkään. Kirjoittajat ovat analysoineet eri virastojen kirjeitä ja tiedotteita sekä erilaisissa yhteyksissä käytyjä keskusteluja. Aineistoa kirjavoittaa myös se, että siinä on mukana keskusteluja tilanteista, joissa brittiviraston asiakas on heikosti englantia taitava maahanmuuttaja.

Aineiston rosoisuus on ainoastaan eduksi. Se ensinnäkin haastaa kielenkäytön tutkimuksen lähtökohdat: on näet tutkittava sitä, mitä maailmassa on, eikä sitä, minkä käsittelyyn on helpot työkalut. Toiseksi erityyppisten tilanteiden kuvaaminen ja käsittely avartavat tutkimusta ja osoittavat suuntia, joihin kontekstin aidosti huomioinnottavaa tutkimusta tulisi kehittää. ■

VESA HEIKKINEN
PIRJO HIIDENMAA

Sähköposti: vesa.heikkinen@domlang.fi
pirjo.hiidenmaa@domlang.fi

LÄHTEET

- FAIRCLOUGH, NORMAN 1992: Discourse and social change. Polity Press, Cambridge.
- MATTHIESSEN, CHRISTIAN 1993: Register in the round. – Mohsen Ghadessy (toim.), Register analysis. Theory and practice s. 221–292. Pinter Publishers, London.
- SPERBER, DAN – WILSON, DEIRDRE 1986: Relevance: communication and cognition. Blackwell, Oxford.
- SWALES, JOHN 1990: Genre analysis. Cambridge University Press, Cambridge.